UO‘K 94(575)

1920-YILLARDA XORAZMNING MADANIY MEROS YODGORLIKLARI TARIX TA’LIMINI JORIY ETISHDAGI O‘RNI

Kenjayev Bunyod Baxtiyor o‘g‘li,
Urganch innovatsion universiteti
“Tarix” kafedrasi o‘qituvchisi
orcid.org/0009-0002-3235-5159
bun0401kbb@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19814868

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Xorazm viloyatining madaniy meros yodgorliklari va ularning 1920-yillarda tarixiy ta’limni joriy etishdagi o‘rni hamda ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda mintaqadagi tarixiy-arxitektura obyektlarini saqlash va o‘rganish jarayoni, shuningdek, bu sohada mutaxassislar yetishmasligi sababli tarixiy ta’limga bo‘lgan ehtiyojning yuzaga kelishi tahlil qilingan. Uzkomstaris faoliyati, arxiv hujjatlari, davlat boshqaruv organlari va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida Xorazmda madaniy merosni muhofaza qilish tizimi shakllanishi ko‘rsatib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Xorazm viloyati, madaniy meros yodgorliklari, Uzkomstaris, tarixiy ta’lim, 1920-yillar, arxiv hujjatlari, tarixshunoslik, madaniy merosni saqlash, tarixiy-arxitektura obyektlari, Sredazkomstaris, davlat arxivi, tarix fanining rivojlanishi, sovet davri ta’limi, maktab ta’limi, tarix fakulteti, Xorazm pedagogika institute.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются памятники культурного наследия Хорезмской области и их роль во внедрении исторического образования в 1920-е годы. Анализируется процесс сохранения и изучения историко-архитектурных объектов региона, а также возникновение потребности в историческом образовании в связи с нехваткой квалифицированных специалистов. На основе деятельности Узкомстариса, архивных документов, органов государственного управления и образовательных учреждений раскрывается формирование системы охраны культурного наследия в Хорезме.*

Ключевые слова: *Хорезмская область, памятники культурного наследия, Узкомстарис, историческое образование, 1920-е годы, архивные документы, историография, сохранение культурного наследия, историко-архитектурные объекты, Средазкомстарис, государственный архив, развитие исторической науки, советская система образования, школьное образование, исторический факультет, Хорезмский педагогический институт.*

Annotation. *This article examines the cultural heritage monuments of the Khorezm region and their role in the introduction of historical education in the 1920s. It analyzes the process of preserving and studying historical and architectural sites in the region, as well as the emerging need for historical education due to the shortage of qualified specialists. Based on the activities of Uzkomstaris, archival documents, government authorities, and educational institutions, the formation of a cultural heritage protection system in Khorezm is described.*

Key words: *Khorezm region, cultural heritage monuments, Uzkomstaris, historical education, 1920s, archival documents, historiography, cultural heritage preservation, historical and architectural sites, Sredazkomstaris, state archive, development of historical science, Soviet education system, school education, Faculty of History, Khorezm Pedagogical Institute.*

Kirish. Xorazmning madaniy meros yodgorliklari uzoq vaqt davomida o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan mavzudir. Tarixiy va me’moriy obyektlarni o‘rganish uchun yuqori malakali mutaxassislar tarkibi zarur bo‘lib, shu sababli tarixiy ta’lim mintaqa madaniy merosini saqlab qolishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu bog‘liqlikning shakllanish tarixi hali to‘liq o‘rganilmagan, shuning uchun ushbu maqola ilmiy yangilikka ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mavzuning tarixshunosligi turli tarixiy davrlarda ushbu yodgorliklarni o‘rganish va saqlash jarayonini yoritgan ishlarni o‘z ichiga oladi (D. K. Bobojonov, Ya. Baynova, S. M. Gorshenina, M. S. Hamidova, Y. X. Yuldashev va boshqalar). Biroq hech bir tadqiqotda Xorazm madaniy merosini o‘rganish bilan 1920-yillarda tarixiy ta’limni joriy etish zarurati o‘rtasidagi bog‘liqlik maxsus o‘rganilmagan. Tadqiqotning manbalari sifatida Xorazm viloyati Davlat arxivi materiallari olingan bo‘lib, ularda bir tomondan O‘rta Osiyo yodgorliklarini muhofaza qilish qo‘mitasi (Uzkomstaris) faoliyati, ikkinchi tomondan esa Xorazm viloyatida tarixiy ta’lim rivojlanishi tarixi aks etgan.

Tahlil va natijalar. Maqolada madaniy-tarixiy va qiyosiy-tarixiy tadqiqot usullaridan foydalanilgan bo‘lib, ular Xorazmda 1920-yillarda tarixiy ta’limga bo‘lgan ehtiyoj darajasini aniqlash imkonini bergan. Tarixiy bilimlarni tarqatishning ikkinchi shakli — muzeylar, kutubxonalar va boshqa madaniyat muassasalari orqali edi. 1943-yilgacha, O‘zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi ochilmaguncha, tarixiy tadqiqotlar uchta tuzilma tasarrufida bo‘lgan. Birinchidan, «Uzkomstaris» (O‘zbekiston madaniyat va tabiat yodgorliklari ishlari bo‘yicha qo‘mitasi), u qadimiy yodgorliklar, arxeologiya, madaniyat va san’atni muhofaza qilish va o‘rganish bilan shug‘ullangan. Ikkinchidan, O‘zbekiston KP(b) MK huzuridagi Kommunistik partiya (bolsheviklar) tarixi instituti, uning faoliyati natijasida har bir hududda davlat arxivlari va «partarxivlar» tashkil etilgan. Arxiv hujjatlarini saqlash tashkiloti 1925 yilga to‘g‘ri keladi[1, b.41], Xorazm viloyatining Davlat arxivi 1926 yilda tashkil etilgan[2]. Uchinchidan, 1940 yilda O‘zbekistonda SSSR Fanlar akademiyasining filiali tashkil etilgan.

Biroq 1920-yillarda tarixiy ob’ektlarni tadqiq etuvchi asosiy ilmiy muassasa Uzkomstaris edi. Shunga qaramay, M.S. Hamidova tadqiqotiga ko‘ra, Uzkomstaris 1929 yilda tashkil etilgan[3, b. 200-202], ammo Xorazm viloyatida unga oid ilk hujjatlar 1928 yilga taalluqlidir: blankalarda «Uzkomstaris» muhrlari qo‘yilgan(1928-1932-yillar) [4, b. 27]. U o‘z faoliyatini O‘rta Osiyo muzeylar ishlari va qadimiy yodgorliklar, san’at hamda tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasi (Sredazkomstaris)ning vorisi sifatida davom ettirgan[5, b. 8], 1925–1928-yillarda mavjud bo‘lgan[6, b. 52-68]. Tarixiy ro‘yxatga oid birinchi so‘rov Xorazm yodgorliklariga oid ilk hujjatlar

Uzkomstarisdan 1928 yil iyun oyida kelgan[7, b. 76]. So‘rov Xorazm Xalq maorifi bo‘limiga, shuningdek O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo‘mitasiga (MIQ) yuborilgan. Bu ro‘yxatda Xiva shahrining 12 ta tarixiy-arxitektura yodgorligi qayd etilgan (nomlari arxiv hujjatida rus tilida keltirilgan) [8, b. 71]:

1. Madrasa Muhammad Amin Xon
2. Minorai Muhammad Xon
3. Juma masjidi
4. Masjid va mazar Pahlavon ota
5. Madrasa Shirg‘ozi Xon
6. Madrasa Madniyoz Divanbegi
7. Madrasa Fazilboy
8. Nurullaboy saroyi
9. Rafanih saroyi
10. Toshauli saroyi
11. Ark
12. Tashqi va ichki shahar devorlari, 10 ta va 4 ta ichki darvozalar bilan[9, b. 71].

Xorazmda Uzkomstaris tomonidan belgilangan vazifalarni bajarishga qodir tarixchilar shtati va ish mexanizmi endigina shakllanayotgan edi. Tarixiy-madaniy meros yodgorliklari ro‘yxatini tasdiqlash va ularni davlat himoyasiga olish uchun ekspert xulosasi yozilishi zarur bo‘lgan, biroq Xivadagi mas’ullar buni o‘z vaqtida bajara olmadilar. Ro‘yxatni tasdiqlash partiya organida — O‘zbekiston Markaziy Ijroiya Qo‘mitasida amalga oshirilgan, barcha hujjatlarni rasmiylashtirish esa Xorazmda, Viloyat Ijroiya Qo‘mitasida (VIQ) bajarilgan. Xorazmdan ekspert xulosasi kelmaganligi sababli bu ro‘yxat davlat himoyasiga qabul qilinmagan.

Natijada Toshkentdan Xivaga quyidagi direktiva yuborildi: «Sizning hozirgi birinchi vazifangiz yodgorliklar ro‘yxatini rasmiylashtirish bo‘lishi kerak, ularni to‘liq Komstaris tasarrufiga topshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun yodgorliklarning qisqa tavsifi bilan ro‘yxat tuzib, uni VIQ bilan kelishib, VIQ xulosasi bilan birga Uzkomstarisga yuborish lozim, shunda yuqori instansiyalarda tegishli qonuniy qaror qabul qilinadi[10, b. 2].

Maktublar Xorazm Maorif Komissarligi va Xorazm viloyat Xalq maorifi inspeksiyasi bilan ham olib borilgan[11, b. 21]. Bu shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv organlari allaqachon 1920-yillarda ta’lim, fan va madaniy merosni saqlashni o‘zaro chambarchas bog‘lagan, bu esa Xorazmda professional tarixiy ta’lim joriy etish zaruratiga yaqinlashtirgan. Aynan Xorazm viloyat Xalq maorifi qo‘mitasi 1928 yilda Uzkomstarisga Xivaning madaniy meros yodgorliklarini ta’mirlash uchun mablag‘

ajratishni so‘rab murojaat qilgan. Ularning aytishicha, yodgorliklar ayanchli holatda bo‘lib, vayron bo‘layotgan edi. 1928 yil 20 iyundagi 1245-raqamli javobda esa yordam hozircha mumkin emasligi bildirildi: «ta’mirlash mablag‘lari» smeta asosida ajratiladi, Xorazm bo‘yicha esa birorta yodgorlik ro‘yxatga olinmagan, chunki ob’ektlarning qisqa tavsifi ham, ularning ahamiyati va holati haqida ekspert xulosasi ham kelib tushmagan[12, b. 8]. Madaniy meros ob’ektlari hali-hanuz Uzkomstaris tasarrufiga emas, balki Xorazm okrug ijroiya qo‘mitasi tasarrufiga kirardi. Bunday vaziyat nafaqat tarixiy ta’limni joriy etish zaruratini, balki bu sohada ishlayotgan mutaxassislarning o‘z-o‘zini o‘qishini ham rag‘batlantirgan.

Xulosa. Shunday qilib, 1920-yillarda allaqachon Xorazm viloyatida professional tarixiy ta’limga ehtiyoj mavjud edi va buning eng muhim omili sifatida mintaqaning madaniy meros yodgorliklari majmuasi xizmat qilgan. Biroq 1924-yilda tarix o‘quv fani sifatida, aksincha, hatto maktablarda ham bekor qilindi, chunki sovet davri mafkurasi ta’lim tizimini to‘liq qayta ko‘rib chiqishni talab qilardi. O‘sha davrda Xorazmda (umuman SSSRda ham) ta’limda asosiy e’tibor madaniy meros yodgorliklarini o‘rganishga emas, balki jamiyatshunoslik tayyorgarligiga qaratilgan edi. Maktablarda tarix fani faqat 1934-yilda paydo bo‘ldi, Xorazm davlat pedagogika instituti bazasida tarix fakultetining ochilishi esa faqat 1942-yilda amalga oshdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yuldashev Y. X. Xorazmda arxiv ishi tarixi (1925 – 2020 -yy) / tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD): dissertatsiyasi avtoreferati. Urganch, 2024. b.41.
2. Байнова Я. Организация архивного дела Хорезмской области https://einfolib.uz/post/organizasiya-arhivnogo-dela-v-horezmskoj-oblasti
3. Хамидова М.С. Изучение архитектурных памятников Узбекистана государственными учреждениями в 20-90 гг. XX в. // Азия и Африка: Наследие и современность. XXIX Международный конгресс по источниковедению и историографии стран Азии и Африки, 21–23 июня 2017 г.: Материалы конгресса. Т. 1. СПб.: Изд-во Студия «НП-Принт», 2017. с. 200-202.
4. ГАХО, Ф. 194. Оп. 1. Д. 59. Л. 27.
5. ГАХО, Ф.194. Оп. 1. Д. 27. Л.8.
6. Горшенина С.М. Туркомстарис-Средазкомстарис-Узкомстарис: формирование институций и этноцентрический раздел культурного наследия Средней Азии // Этнографическое обозрение. 2013. № 1. С. 52-68.
7. ГАХО, Ф.194. Оп. 1, Д. 59. Л. 76.
8. ГАХО, Ф.194. Оп. 1, Д. 27. Л. 71 об.
9. ГАХО, Ф.194. Оп. 1, Д. 27. Л. 71 об.
10. ГАХО, Ф.194. Оп. 1. Д. 27. Л. 2.
11. ГАХО, Ф.194. Оп. 1. Д. 59. Л. 21.
12. ГАХО, Ф.194. Оп. 1. Д. 27. Л. 8.